

DISKUSE A OCHRANA PŘÍRODY

MICHAL L. HOŘEJŠÍ, JAROSLAV VRBA

Mgr. MICHAL L. HOŘEJŠÍ

Zabývá se kritickou analýzou diskurzu, zejména pak analýzou rozsáhlého a dynamického diskurzu o Národním parku Šumava. Jeho ambicí je důkladně popsat skryté intertextové a interdiskurzivní vztahy, které nesou zodpovědnost nejen za kvalitu komunikace, ale v důsledku také za samu podobu tohoto velkoplošného chráněného území.

prof. RNDr. JAROSLAV VRBA, Ph.D.

Působí na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, dlouholetý pracovník Hydrobiologického ústavu – nyní součást Biologického centra AV ČR, v.v.i. Zabývá se mj. acidifikací šumavských jezer a eutrofizací údolních nádrží a rybníků. Jako dlouholetý člen výboru ČLS, ČNK MaB, a Rady NPŠ a KRNAP měl příležitost se seznámit s politickým a mediálním pozadím nejedné ochranné kauzy.

Veškeré diskuse ve veřejném prostoru sdílejí jeden klíčový rys: jsou z podstaty mediované. Znamená to, že jejich povaha není určována jen vůlí jejich přímých účastníků, ale tvoří ji zejména sám mediální charakter komunikace. V tomto článku se samozřejmě nebudeme pouštět do zevrubné analýzy mediálního prostředí, pokusíme se pouze naznačit, jaká úskalí z této skutečnosti plynou pro debatu o ochraně přírody. Konkrétně se zaměříme na univerzální tendenci vytváření dojmu vyváženého, což prakticky vždy znamená především polarizované, diskuse.

Hovoříme-li o pěstované vyváženosti či polaritě v komunikaci, musíme si nejprve uvědomit, že její princip zasahuje nejen oblast mluvčích, ale také oblast samotných pohledů/názorů. Jinými slovy mediální rámec nás staví do situací, v nichž jsme nuceni čelit různým protivníkům, ale také do situací, v nichž jsou naše tvrzení konfrontována se svými – mnohdy jednoduše konstruovanými – opaky. Tímto mediálním rámcem (pracovně jej můžeme nazvat také diskurzem) není pouze soubor zvyklostí, které se vážou k novinářské praxi nebo k úzu sdělovacích prostředků, nýbrž také soubor vnitřních regulativů, jimiž se, a třeba říct, že leckdy nevědomě, řídí samotný mluvčí, v našem případě třeba popularizující přírodovědec.

Vzpomeňme si například na aktuální kauzu záměru vybudovat kanál spojující Dunaj, Odru a Labe, na nedávné rozhodnutí české vlády nezařadit do sítě evropsky významných lokalit oblasti přímo požadované Evropskou komisí, na případ přehodnocení vlivu některých liniových staveb na životní prostředí nebo na dynamiku letitých sporů o budování lanovky na šumavský Hraničník. Všechny vyjmenované případy vykazují ve svém mediálním ztvárnění několik shod, které lze shrnout do sdíleného konceptu sváru, jenž se projevuje na několika úrovních. Navzdory tomu, že ve všech těchto případech se objektivně jedná o spor o nakládání s veřejnou (tedy nikoli privátní) přírodou, jejich mediální ztvárnění nabírá podobu sporu o zaměstnanost, národní suverenitu či konkurenceschopnost. Na tom na první pohled není jistě nic překvapivého.

Je přece běžné a snad také čtenářsky dekodovatelné, když spor o výši minimální mzdy nabere ve veřejné mediální debatě podoby pře o vztah střední Evropy k islámu. Zajímavé je ale to, že v důsledku podobných tematických transformací a za současného nevyhnutelného vedení kauzy v polarizovaném schématu vstupují do hry aktéři, kteří zauímají párové pozice se sobě zcela vzdálenými mluvčími. Dochází pak k situacím, kdy například na úzce specializovanou otázku odpovídá vedle příslušného odborníka respondent s velmi vzdálenou, avšak zdánlivě shodnou, oblastí působení. Příčinou toho může být buď falešné propojení založené na zmíněném posunu

„Mluvčí nemůže mít svou pozici zcela pod kontrolou, nastavení vztahů je totiž přirozeně interakční.“

v mediálním ztvárnění nebo právě potřeba zaplnit prázdné místo z důvodu přirozené polarizační tendence. Důsledkem pak často bývá faktická nemožnost uzavřít debatu s mluvčím, jenž se dostal za hranice relevantní argumentace. Takový mluvčí svým setrváváním následně debatu proměňuje ve vyprázdněnou a únavnou přetahováním, jež příslušné téma v očích nezainteresované veřejnosti diskredituje jako celek. Vítězem pak paradoxně bývá ten agresivnější či urputnější.

Jiným typem je polarizace jako projev úzu samotných mluvčích. Hovoříme o situacích, v nichž mluvčí na první pohled nevynuceně zaujímá pozici obhájce jedné ze stran sporu nebo vytváří vlastní oponenturu. Uvedme příklad: ačkoli by se zpřísnění pravidel pro posuzování vlivu staveb na životní prostředí z pozice jeho zastávce dalo potenciálně postavit jako projev snahy o zefektivnění nakládání se sdíleným prostorem, ve skutečnosti jím je zformulováno jako spor ochrany přírody s investičními záměry. Koncept konfliktu lze zkrátka považovat za sdílený mentální model.

PARADOXNÍ POLARITA

Po boku těchto dvou typů polarit, jejichž povaha je primárně vnitrotextová,

stojí jev, který není založen na tom kterém komunikačním aktu, nýbrž na principu interakce mezi výpověďmi. Jedná se o jev, který se váže k textovosti jako takové. V praxi totiž nelze vytvořit takový text, který by byl zcela nezávislý na svém kontextu, to znamená na okolnostech, jež mu předcházely, či na vnějších motivacích, které vedly k jeho vytvoření. Ačkoli tuto klíčovou okolnost můžeme z pozice mluvčího hodnotit jako do jisté míry svazující (k většině témat prostě nelze psát na čistý list), nesmíme opomíjet, že právě její neodbytná přítomnost je zároveň zárukou a nakonec také důkazem samotné komunikace, která je z podstaty kontextová. Komunikace je zkrátka v širokém smyslu slova dialog, a to dialog mezi projevy konkrétních mluvčích – texty. Zajímavou a přitom opomíjenou skutečností je to, že dialog neprobíhá pouze mezi texty různých autorů, ale také mezi texty autora jednoho.

Navzdory tomu, že výklad celé věci působí poněkud složitě, praxe, již zde ukážeme, je běžná a ve svém mechanismu vlastně prostá. Nejjednodušším příkladem je schéma „článek – reakce na článek“, tedy mezitextový vztah mající strukturu standardního dialogu s tím rozdílem, že jednotlivé repliky dělí delší časový úsek. Dialogičnost zde může být tematizovaná, předchozí mluvčí, článek nebo jen postoj je (po)jmenován. Nás však bude dále zajímat především druhý typ, dialogický vztah implicitní, založený předně na kontextu.

Vezmeme si případ z debaty o Národním parku Šumava. Dlouhodobě pěstovaná opozice „externí přírodovědec × místní lesník“ zde umožňuje předsedovi svazu šumavských obcí Antonínu Schubertovi nebo českokrumlovskému senátorovi Tomáši Jirsovi (tedy *místním*) být přímými oponenty například Pavlu Kindlmannovi z PŘF UK, a to nejen na fórech či v rozhovorech týkajících se konkrétních problémů, ale také v otázkách obecného managementu národního parku. Dochází tak ke kuriózním situacím, v nichž například Jirsa komentuje hydrologické poměry v I. zónách parku. Tyto situace vůbec nevyplývají z pouhé touhy médií po konfrontaci a příběhu vyhroceného sporu, ale také z univerzálně respektovaného obrazu rozložení sil, jež je uchován a reprodukován samotným procesem debaty o národním parku – diskurzem. Za povšimnutí stojí nevole, kterou v debatě o Šumavě způsobí každé narušení této obecně přijímané mapy a která

je důsledkem výše popsaného jevu. Jmenujme například pozici místního obyvatele Ivana Adama z Prášil profilujícího se jako podporovatel parku nebo přírodovědce Zdeňka Opatrného, zastávajícího kůrovcových těžeb – oba tito aktéři nenaplňují očekávané pozice.

Na stejném principu, z něhož pramení diskurzivní nesoulad mezi rolí a postojem v případě Adama či Opatrného, je založena další z klíčových vlastností polarizovaného prostředí. Máme na mysli vztah mezi rolí a projevem. Než se však pustíme do výkladu, musíme nejprve osvětlit zásadní rys

by mohl být tradičně interpretován, projevem respektování a zároveň umocňování předem nastavené konstelace.

A tak máme na jedné straně dlouhodobými vědeckými daty doložené přirozené zmlazení ekosystémů horských smrčín nebo prakticky neměnné odtoky z jejich povodí, na druhé straně pak do omrzení opakovaná tvrzení, tzv. *názory*, o zničeném (sic!) ekosystému dospělého lesa a vyschlých pramenech Vltavy. Zatímco ekologové hovoří o dynamice velkoplošných disturbancí, jejich *oponentura stojí na klíčovém konceptu – názoru*, podle něhož uschlý les

Přírodovědec Jakub Hruška v debatě s modravským starostou Antonínem Schubertem 29. 7. 2011 v České televizi

projevu/textu v rámci konkrétního tématu – navzdory tomu, že každý projev zpravidla sestává z mnoha předpokladů, argumentů a tvrzení, bývá jednak skutečně vnímán jako strukturovaný útvar a jednak, vlivem kontextu, jako pouhá realizace názoru příslušného ke konkrétnímu postoji: v případě Šumavy jsou proto do jedné skupiny řazeny texty Miloše Zemana a kvildského starosty Václava Vostradovského, do další skupiny pak texty přírodovědce Jakuba Hrušky a aktivisty Jaromíra Bláhy. Hovoříme zde o utváření takzvaných diskurzivních koalic. Role mluvčího je na jeho konkrétních projevech závislá jen částečně, spoluutvářejí ji totiž projevy jeho „partnerů“ a „oponentů“. Na základě definovaných koalic v praxi například televizní reportér vybere reprezentanty opačných názorových proudů pro rozhovor do svého pořadu. Tyto reprezentanty dokonce může pomoci konkrétně mířených dotazů nebo následného sestřihu zobrazit jako vyložené antipody. Výsledek je pak spíše než mediální manipulací, jak

v našich podmínkách není přirozený. Z tohoto konceptu vycházejí dotazy novinářů či výběr respondentů v rozhovorech, zároveň se však také objevuje například přímo v textech popularizujících přírodovědců.

VĚDECKÁ DATA KONTRA „NÁZORY“

Ve svém článku jsme se pokusili upozornit na jeden podstatný, avšak prakticky nereflaktovaný detail, který spojuje veškeré diskuse odehrávající se ve veřejném prostoru. Tímto detailem, jenž postihuje všechny aktivní účastníky, je nemožnost vystoupit z předem nastavených figur, a proto také nemožnost plně ovládnout pozici, z níž do diskuse vstupují. Nejedná se, a to je velmi důležité, pouze o přímý důsledek manipulativní hry, která je vytvářena médii a jejich preferencemi, ale o souhrn více faktorů. **Problém tedy nespátřujeme ve strategiích konkrétních sdělovacích prostředků, ale zejména v samotném charakteru veřejného dialogu, jenž je postaven na zkratce, vyváženosti a konfliktu.**

Naznačili jsme také, že mezi centrální dopady polarizovaného vidění patří vedle opakované konfrontace různých mluvčích ze strany médií také konfrontace pohledů či názorů, která se nezřídka projevuje dokonce již na úrovni autorského textu. Jedním z důsledků tohoto jevu bývá automatické hledání nebo vytváření opačného pohledu. Zvláště v oblasti diskuse o ochraně životního prostředí tak občas vznikají absurdní momenty, v nichž dochází k porovnávání výzkumných výsledků s prostými *názory*. Proti měřitelným datům se často staví argumenty analogiemi nebo prostým sentimentem, přičemž autorům či původcům těchto argumentů bývá přisuzována role vědce.

Vytváření opozic, a to je velmi důležité, není podle našeho názoru nijak samozřejmé či jednoduše ovládnutelné. Jinými slovy,

mluvčí nemůže mít svou pozici zcela pod kontrolou, nastavení vztahů je totiž přirozeně interakční.

Tento článek nevznikl s ambicemi konkrétně poradit, jak v rámci environmentálních témat zefektivnit veřejné vystupování. Pokusili jsme se jen upozornit na to, že dosažení komunikačního úspěchu – přesvědčení svého oponenta či veřejnosti – nespočívá pouze v publikačních schopnostech nebo jen stěží ovlivnitelných zájmech konkrétních sdělovacích prostředků, ale také v pochopení složité sítě vztahů, do níž každý debatující nutně vstupuje, přijímá její pravidla, a dále ji pak obvykle (i když třeba nechtě) upevňuje. Jedná se o proces sice nevyhnutelný, avšak v určité míře odbouratelný. Jeho reflexe, představená v tomto článku, je proto klíčová. **Diskutující přírodovědec si musí být vědom zákonitostí i úskalí dis-**

kurzu a v konkrétní debatě stále asertivně poukazovat na zásadní rozdíl mezi ověřitelnými, měřitelnými daty podloženými fakty a opakovanými (nepodloženými či překonanými) názory. Dále by se měl snažit popsaný jev v článcích a rozhovorech úspěšně tematizovat, upozorňovat na něj. Jako u každé komunikační strategie ale samozřejmě musí mít na paměti, že je potřeba hrát s vyváženou směsí opatrnosti a rizika. Programovým nerespektováním nastavených pravidel se totiž snadno může náhle ocitnout mimo samu diskusi, která paradoxně mnohem snáz snese nejrůznější rétorické extrémy než poukazy na nedostatky své vlastní struktury.

